

Чеслав Милош

SALIGIA¹

Superbia
A varitia
Luxuria
Invidia
Gula
Ira
A cedia

У средњем веку реч *saligia* чинила су прва слова седам главних грехова. Она је сматрана двоструко корисном, јер је омогућавала да се лако именује и запамти седам грехова, тачније, мана (*vitia capitalia*) и истицала је њихову повезаност. Само то сам знао, али недавно сам дошао у искушење да завири у две-три енциклопедије и проверим шта оне имају да кажу о речи *saligia*. Ни у једној од њих нисам нашао ни помена о њој. Штавише, о овој речи ништа не говоре ни католичке енциклопедије и речници теолошких термина. Духовници више не воле да се баве гресима, као да би хтели да се извине свету што су вековима управо то сматрали једним од својих главних задатака. Чак о самом појму греха говоре нејасно, дакле, нису спремни да у компендијима и катехизисима подсећају на старе класификације.

Тражећи књигу посвећену историји главних грехова, отишао сам на Теолошко брдо.² Осим што је по свему чувен, Универзитет Беркли има и неколико високих теолошких школа различитих вероисповести, које се налазе једна поред друге, с лепим погледом на залив Сан Франциско. Међусобно сарађују у екуменском духу и заједнички користе богате библиотечке фондове. Најпознатија од тих школа је међународна *Pacific School of Religion*. Да би написао своју двотомну *History of Unitarianism*, њен професор, већ покојни, Ерл Морзе Вилбур³ научио је пољски, не без разлога, јер скоро половину његовог дела чине путовања и дискусије пољских аријанаца.⁴

¹ Из књиге есеја Чеслава Милоша, *Врџ наука* (Czesław Miłosz, *Ogród nauk*), Paryż, 1981. Есеј „*Saligia*” објављен је касније у избору есеја, под насловом *Меџафизичка пауза* (*Metafizyczna pauza*, Wydawnictwo ZNAK, Kraków, 1989) које је сачинила Јоана Громек (Joanna Gromek). Због великог интересовања, књига је доживела и друго издање 1995. године. (Прим. прев.)

² Теолошко брдо – *Holy Hill* – назив места на коме су смештени теолошки факултети у универзитетском кампусу у Берклију. (Прим. прев.)

³ Ерл Морзе Вилбур (*Earl Morse Wilbur*, 1866–1956), амерички теолог. (Прим. прев.)

⁴ Аријанци – следбеници теолошке доктрине чији је оснивач био теолог и филозоф из Александрије – Арије (280–360). У XVII веку чувена је била пољска аријанска школа („пољска браћа”). Многи аријанци из Европе (Фаусто Социни, Јан Амос Коменски...) нашили су уточиште у Пољској. (Прим. прев.)

Књигу о главним гресима нашао сам, али била је у складишту (*in storage*), где се држе ретко коришћене књиге, одакле треба извући закључак да књига није популарна нити код будућих пастира, нити код учитеља. У ствари, списак главних грехова, који су сачинили египатски еремити у четвртном веку, увек је била помало историјски споменик, пошто су остајали називи, а стално су мењана значења. Из дела сам сазнао да је реч *saligia* популарисао Хенрик из Остије⁵ у тринаестом веку, али да се дуго с њом надметала друга *siiaagl* (*superbia, invidia, ira, acedia, avaritia, gula, luxuria*) која је означавала другачији редослед истих мана. Па ипак, *saligia* је била супериорнија бар из мнемотехничких разлога и у периоду контрареформације преузели су је језуити.

Као дете нисам имао велике моралне користи од часова катехизиса. Можда деца уопште нису припремљена за прихватање толико компликованих ствари, а осим тога, ако узмемо као пример пољске називе главних грехова, често су ми на тим часовима падале на памет веома чудне асоцијације:

1. Гордост уместо *superbia*. Горд, охол, надут? Уображенко-надувенко? Надутост преко сваке мере. То је неко други, неки човек, надувен-горд, крут, то сигурно нисам ја – значи, на мене се то не може односити. Гордост је одмах, самим својим звучанем класификована, међутим *superbia*, као особина Луцифера, има и озбиљне одлике, сличне као енглеско *pride*, француско *orgueil*, немачко *Stolz*, старословенско *іоргосіѡ’*.

2. Лакомост као *avaritia*. У лизању тегли од слатка или у необузданој жудњи за десертом видео сам недоличан поступак који можда данас не представља проблем, али у мом детињству ретко се појављивао на столу. И ко би тад могао да ми објасни да је таква жудња за слаткишима могла да буде покретач мрачне историје наше цивилизације, да ју је баш она гурнула у зеленашење и оснивање мануфактурâ, у освајање Америке, у тлачење сељакâ у Пољској, у генијалну идеју на коју су дошли побожни становници Амстердама, употребљавајући своје бродове за трговину робљем? Сигурно да су моћници овога света увек тражили десерт. Ипак, не би било толико страшно да су били само прождрљивци, бића која јуре за чулним пријатностима. *Avaritia* је ипак више аскетска страст, као што показује француско *avarice* и немачко *Geiz*.⁶ Зар би Молијеровог *L'Avare* требало превести као: *Жгероња*? Енглеско *covetousness* ближе је похлепи него тврдичлуку, али то је такође силна жудња усмерена искључиво на новац. Оба значења, тврдичлук и лакомост изражава старословенско *сріебрѡљубіе*, дословни превод грчког *филаріурија*.

3. Нечистоћа уместо *luxuria*. То сигурно има нешто заједничко са неправом? Са дотицањем „срамних места“? Али, латинска реч је више значила бујност, плодност, обилност, пре свега, растиње, касније прекомерну бујност, нпр. у начину изражавања такође претераност, превелику раскош и разврат. Француско *luxure* сачувало је нешто од тих значења, мада оно означава исто што и пољска реч *rozwiqzłość*;⁷ *rozwiqzłość*, не *nieczystość*,⁸ била би бољи пољски еквивалент. Одбацујући овде латински и служећи

⁵ Хенрик из Остије (*Henrik Hostiensis*, умро је 1271) – италијански бискуп и кардинал, правник, један од највећих канониста. (Прим. ђрев.)

⁶ *L'avarice* (фр.) – шкртост, грамзивост; *Geiz* (нем.) – шкртост, тврдичлук. (Прим. ђрев.)

⁷ *Rozwiqzłość* – *razuzdanost, raskalašnost*. (Прим. ђрев.)

⁸ *Nieczystość* – нечистоћа, неморал, распуштеност. (Прим. ђрев.)

се старогерманским *lust*, енглески језик се превише удаљио од првобитног смисла, мада на тај смисао наводи придев *lusty* – похотан, крепак, некада употребљаван и као: онај који игра, весељак. Енглеско *lust*, односно пожуда, показује каквим променама су били подложни међусобно блиски појмови, у зависности од језика и обичаја, нарочито ако их упоређујемо са црквенословенским називом тог греха: *блуд* (дакле, једноставно *blqd*),⁹ преузет директно из грчког *porneia*.¹⁰ Међутим, нечистота је изгледа само превод из немачког *Unkeuschheit*.

4. Завист уместо *invidia*. Ова реч била ми је сасвим нејасна. Данас знам да је настала из латинског *in-videre* (завидети), значи, исто што и *za-źrzeć*,¹¹ и *za-widzieć* (у старословенском *зависѣ*). Други језици мање истичу или уопште не показују вољу, жељу, мада је тешко рећи да ли француско *envie*, енглеско *envy*, немачко *Neid* довољно изражавају смисао латинског термина који обухвата и мржњу и оговарање.

5. Алавест и пијанство уместо *gula*. Првобитно значење на латинском било је грло, касније прождрљивост и похлепа. Алавест и пијанство одмах су сугерисали слику постављених столова, мушкараца с великим трбусима, који се церекају и мрмљају; очигледно, грех одраслих. Тек сада размишљам зашто су у пољском употребљене чак две речи за превод *gula*. Ни у једном од познатих ми језика пијанство се не појављује међу гресима. Црквенословенско *черевоујогује*, односно удовољавање трбуху, настало је по узору на грчко *gastrimagia* и најближе би било пољском „попуштању каиша“, како у јелу, тако и пићу. Током историје с том маном се изненада нешто догодило, можда зато што је некада давно више људи могло себи да дозволи *gulu* него током следећих векова. Разне гладнице облизивале су се на саму помисао да ће једном моћи да напуне трбухе и настала је читава поезија о печеним гускама, kobасицама, сушеним шункама, бачвама пива. Тобоже грех, али шта је била награда за уздржљивост за време Великог поста, ако не ждерање и пијанчење? И зар заиста има нечег лошег у француској речи *gourmandise*? Напротив, веома је добро ако је неко *gourmand*, то значи да је румен, да везује салвету испод врата и познаје кухињу и вина, односно да није бедник. То још није сасвим *gourmet*, односно, сладокусац, али близу је. Такве привилегије нема немачко *unmässig*,¹² а сасвим другачије је енглеско *gluttony*,¹³ односно прождрљивост.

6. Гнев уместо *ira*. „Излив гнева“ – није било тешко замислити шта је. Било је то краткотрајно физичко стање које се искаљује у наглим чиновима (краљ Болеслав Смели који љут улеће у цркву и убија Станислава Шчепановског).¹⁴ Уосталом, *ira* у преводу не ствара веће тешкоће. *Anger, colère, Zorn*, црквенословенско *їнев*.

7. Лењост уместо *acedia*. Пољски језик овде није одговоран за смешан неспоразум. Реч није латинска, већ преко латинског директно позајмљена из грчког: *akedia*, и могла

⁹ *Blqd* – заблуда, грешка, мана, грех. (Прим. ђрев.)

¹⁰ *Porneia* – разврат, блуд. (Прим. ђрев.)

¹¹ *Za-źrzeć* – *za-videti*. (Прим. ђрев.)

¹² *Unmässig* – неумерен. (Прим. ђрев.)

¹³ *Gluttony* – прождрљивост. (Прим. ђрев.)

¹⁴ Због компликованих односа између световне и црквене власти у Пољској краљ Болеслав Смели (владао је од 1058–1079) наредио је да се убије бискуп Станислав Шчепановски (1079). Црква је бискупа касније канонизовала (1253). (Прим. ђрев.)

би се превести као равнодушност. Али, за еремите у четвртм веку *akedia* је била највећа опасност, најболније искушење демона у подне, кад се под јаким сунцем сва природа одмара у тишини и мировању. Тада би монаха спападале туга и досада. Покушавао је да се против тога бори молитвом, али мучило га је осећање бесмисла свих настојања и мучења. Ако је успевао то да савлада, напуштао је своју пећину и трчао у суседну, да не би био сâм. Ако би често имао такве нападе, морао је да се врати међу људе, у градове. Дакле, *akedia* је била страшна сметња за људе предане интензивном духовном животу. Често је повезивана с *tristitia*, односно *lupe*, што значи туга, јер ју је најлакше изразити речима: „ништа не вреди“. Само је постепено долазило до претварања *akedije* у ману (физичку?) лењости и тромости. Првобитно значење не преносе ни француско *paresse*, ни енглеско *sloth*, ни немачко *Trägheit*. Савршено га преноси само црквенословенско *униније*. Наравно, о таквој „лењости“ појма нисам имао. Познавао сам једну једину њену врсту, тј. своју одвратност према „неизбежној нужности“, односно према задацима које треба да урадим.

Данашња одбојност свештеника према класификовању грехова разумљива је, тим пре, што је читава та велика конструкција разлика, концепата и силогизама, подигнута доста касно, последњи облик добија у језуитској казуистици. Овде је несумњиво утицао и престиж научних проучавања, која стављају себи у задатак да исеку на комаде плишаног меду да би видели од чега се састоји. Тог плишаног меду, односно, човека, психолози не разматрају као сплет зла и добра, односно вредности, већ као терен извесних „појава“. Истовремено, јадни греси, у поређењу с бујном фауном и флором, откривеном у човеку, постали су такве апстракције као емигрантска влада или прогнани монарси.

А ипак. *Sed contra*, како је говорио Тома Аквински. У свакоме од нас могу се пронаћи разни занимљиви токови узрока и последица, али нека се тиме бави неко други, а не баш ми. Кад смо потпуно сами, забрињавају нас наше зло и добро, а не појединости као: одакле и зашто. А, ако бих проверио шта су за мене данас главни греси, тако малгловити и нејасни у детињству? Није то нимало лак задатак, јер то би значило да се види нова садржина у старој речи *saligia*, односно, проналазећи њене велике форме у самоме себи, она се враћа свом жалосном достојанству.

На почетку можемо да констатујемо да је седам главних грехова сматрано подстицајем за дела која осуђују на вечно проклетство, али ниједна од компоненти ове седмице, нити цела *saligia*, нису морале да воде коначној пропасти. Јер, *vitia capitalia* биле су мање или више опште појаве искварене људске природе, а та природа није баш толико искварена да за њу не би остајала никаква нада. Зато у *Божансџивеној комедији*, кад се Данте и Вергилије, који га води после проласка кроз Пакао у центар земаљске кугле, појављују на њеној супротној страни и почињу да се пењу на планину Чистишиште, наилазе тамо на седам тераса, од којих свака испашта за један од седам главних грехова. Редослед тих тераса није прилагођен узору *saligia*, већ *siiaagl* и Дантеово образложење изгледа ми уверљиво. Неколико терцина из седамнаесте песме има овде посебан значај и вреди их цитирати у дословном преводу. Кад су на четвртој тераси, Вергилије овако проповеда:

„Ни творац, ни свет, сине мој, нису били никада без љубави, природне или духовне; знаш то. Природна је увек безгрешна, али ова друга може лутати због избора

предмета (*per malo obietto*) или пак због превелике или премале снаге. Када тежи Првом Добру и у другом одржава меру, не може да буде узрок зле утехе; али кад се злу обраћа или иде за својим добром с већом ревношћу него што треба или пак с мањом, наступа против свог починиоца. Дакле, можеш да разумеш да љубав мора да буде у теби зрно сваке врлине и сваког дела, које заслужује казну.“

„Љубав, коју покрећу Сунце и звезде“ подједнако је корен сваке ствари и сваког живог бића. У поретку Природе (*amore naturale*) она не подлеже моралним оценама. Камен, испуштен из руке, пада по закону гравитације, животиња лови другу животињу јер, како се почело касније говорити, тако јој инстинкт налаже. Међутим, љубав у духовном поретку, својствена човеку, као и анђелима (*amore d'animo*) може бити варљива. Она треба да тежи првом добру, односно, извору свих добара, тј. Богу (*primo ben diretto*). Погрешитиће, ако буде сматрала својим добром нешто што је супротно њеном главном циљу, али такође, ако је сама превише јака или сувише слаба. И седам тераса Чистилишта представљају илустрације тих грешака. Три најниже означавају развратну љубав, тј. такву која је тежила погрешном циљу. Душе, које тамо срећу Данте и Вергилије, пате, јер се за живота магнетна игла њихове љубави (односно Воља) окретала ка њима самима: *superbia*, *invidia*, *ira*. Четврта је тераса *akedije*, односно, недовољне, апатичне љубави, такве, која време дато смртницима није умела да искористи како треба. Три највише терасе, већ ближе Земаљском рају, који се налази на највишој висоравни чистилишне планине, одређене су као место покајања душама, чија је љубав била претерана, јер из њеног сувишка потичу *avaritia*, *gula* и *luxuria*. То је веома чудно, јер похлепни, прождрвљивци и развратници са својим манама пролазе релативно боље од других. Њихова јака животна воља изгледа да је усмерена из центра на спољашњи свет, на његово освајање, заборављајући некако самог освајача: новац за грамзивца или тврдицу симболично сажима земаљска уживања; печење привлачи пажњу халапљивца, јер он не размишља о свом укусу, укус се налази у печењу; лепа девојка очаравала заводника обећањем нечег тајанственог, непознатог. Ако пак животна воља долази из центра, прекомерна жудња за животом као лепотом може бити испуњена само у *primo ben diretto*, односно у Богу, али тада би, пошто је има много, одвела у светост. Светост је ипак тешка, отуда оне три високе терасе. То значи да љубав упућена, да тако кажемо споља, ка стварима добијаним чулима, није грешка, у крајњем случају, њена претерана лакомот наводила би на савет: или буди светац, или мораш имати мање те своје љубави. Достојевски у *Браћи Карамазовима* верно прати Дантеа: *avaritia*, *gula* и *luxoria*, како старог Карамазова, тако и Димитрија бледе у односу на заиста тешку ману, Ивнове *superbije*, с којом се уједињује Смјердаковљева *akedia*.¹⁵

Superbia

Ако си, рецимо, један од хиљаду песника који сад пишу, размишљаш о томе шта ће се догодити с вашим делима за сто или двеста година. Или ће сва ваша имена бити навођена само у фуснотама за интелектуалну историју неког периода. Или ће се један

¹⁵ *Saligia* примењена на Достојевског јесте идеја Сергеја Хесена, његовог рада из 1928. године. (Прим. ђрев.)

од вас уздићи изнад моде и колективних навика, међутим остали, мада је изгледало да су тзв. индивидуалности, сачиниће хор послушан диригенту, који утишава сваки превише независан глас који одступа од стила епохе. Тај један песник си ти – јер једино ти имаш право. Али, какве везе има поезија с тим што си у праву? Има, и те како. Склоп речи значи избор, избор значи суд, а иза твојих речи скрива се нема осуда многих људских ствари с којима си имао посла. Ако си у својој (свесној, полусвесној или несвесној) осуди у праву, пробићеш се кроз кокон општеприхваћеног мишљења у свом времену док ће се други заглибити у њему. Јер, разлози нису једнаки и грешка се само кратко користи истом привилегијом као истина. Зар постоје апсолутни критеријуми у примени на производе маште и језика? Несумњиво да постоје. Али, како је могуће да се једноме допада ово, другоме нешто друго, јер *de gustibus non est disputandum*? Све што се сматра делима људског духа, подлеже строгој хијерархији. Наши судови о савременим нам делима су колебљиви и несигурни, јер само време открива истинску хијерархију испод паравана и хрпа позлаћених старудија. Па ипак, у тренутку док држиш перо и састављаш песму, ти си јако уверен да си у праву – као и да су погрешне претпоставке свих твојих ривала. Али, зар не постоје побратимства веома различитих песника, који се ипак међусобно поштују? Постоје таква побратимства. Ипак, у самом чину писања садржан је тријумф твога властољубља и добро знаш да тада верујеш само гласу свог дајмониона.

Нема сумње да је досад било тако само зато што су малобројни велики уметници били овенчавани „бесмртном славом“. Читао сам негде предсказање да ће доћи време кад ће сваки човек једном у животу, петнаест минута, бити славан. С обзиром на то да у први план избија радња писања (писања, сликања, вајања и томе сл.), а не резултати, предсказање може брзо да се оствари. Вишемилионске масе уметника с пролазном славом замениле би тад малобројне изабране. Ја сам ипак васпитан на традиционалним вредностима и зато сам склон да грех *superbije* сматрам професионалном болешћу. Ограничавајући његов смисао на надменост, изоставили бисмо сву вишезначност његових последица, јер понос и самопоуздање су неопходни песнику који жели да нешто постигне, а да не одступи од свог става.

У разним периодима живота имао сам различита мишљења о поезији и књижевности, зато бих могао да се преварим, преносећи уназад своје данашње погледе. У професији „писца“ данас видим некакву женантну лакрдију. Кад читамо дневнике разних мајстора пера, обузима нас сажаљење: они су заиста сматрали себе „великим“. Колико њих се клањало својој пропалој популарности, коју су подржавале две-три кафане и прегршт новинских исечака? Тако је сад, али тај мој не превише благонаклони однос према професији био је изгледа припремљен давно, још у раној младости. Још тада ми је поезија, а да не говорим о књижевности уопште, била *недовољна*. Претпоставимо да си – потенцијално – бољи од својих ривала (у шта нисам сумњао). Па, шта? Међу слепцима једнооки је краљ и зар ћеш бити поносан због тога? Нема сумње да сам желео да будем изврстан песник. Али то ми није изгледало довољно. Ако бих хтео да напишем изврстан број извршних песама, доказао бих само умерену *superbiju*, ипак имао сам је у себи довољно да би ме узносила изван било каквог књижевног стваралаштва.

Нисам приписивао себи изузетне способности и таленте, изузев једнога, који ни сада не бих био у стању да дефинишем. Била је то сасвим посебна врста интелигенције, способна да повезује чињенице које други нису повезивали. Или је пак била то врста маште осетљиве нарочито на обичаје и институције. У сваком случају, стално сам слушао у себи упозорење: *џо не може да џраје*. А ако је у свему што ме је окруживало била некаква нереалност, да ли су дела писана у тој нереалности могла да буду реална? Уосталом, то се није односило само на Пољску, такође, мада из мало другачијих разлога, и на читаву Европу. Ортега и Гасет пореди негде уметника рођеног у неповољном времену с дрвосечом јаким мишића и оштром секиром који би се нашао у пустињи. За то поређење у оно време, у младости, нисам знао, да сам знао, моја аутоиронија изразила би се речима: „Куд си се с том секиром намерио сад кад ниједног дрвета нема.“

Требало је посегнути за том димензијом у којој се одлучивало о судбини и читавој реалности, а такође и о поезији. Ипак, у то време она није била доступна. Уз то, моје песме нико није разумео или, што је вероватно важније, мени се чинило да их нико не разуме, јер сам се осећао сасвим отуђен, и то све више, како се ближила 1939. година. Сад ми то изгледа овако. Пољски народ је веома побожан и тиме се тумаче сви посебни догађаји Пољака у столећу далеко узнатрковале десакрализације. Овде је ипак реч о сакралности коју је једна богиња, Пољскост, тако присвојила да је осим ње ништа више не задовољава. Димензија која се нејасно указивала пред мојим очима тридесетих година није приањала уз општепољску димензију, зато је моје место било међу „туђинцима“, или зато што су Јевреји, или зато што су комунисти или зато што су комунизирани. Где год бих се окренуо, нигде се нисам осећао код куће. Склоност према „последњим стварима“ усмерила је читав мој живот, мада због разних географско-психолошких чуда пољско-католички тоналитет није доминирао у тој мојој религији.

Да ли је машта имала право, упозоравајући ме да то не може трајати? Овде треба правити разлику. Хватајући „црне“ стране стварности, омогућавала је песимистичку дијагнозу, али покушаћу да мало подријем своју похвалну оцелу да је то био песнички пророчански дар. Ко зна није ли овде било важније одбацивање живота уопште, његово кажњавање зато што је *неразуман*. Та неразумност, како у појединачном, биолошком, тако и у колективном животу, има различите степене интензитета, од таквих, који се могу именовати (нпр. привредни апсурди, неуспеле политичке институције итд.), до потпуно неухватљивих, супротних нашој потреби за потпуним редом. Дакле, да ли би до рушења постојећег поретка дошло или не, за мене то као да је увек било унапред јасно.

Моја *superbia* тражила је казну и казну је најзад навукла. Кад већ у зрелим годинама отворате уста и чујете себе ухом оних којима говорите, шта чујете? – неразговорно мрмљање, за казну, морало би да буде разумљиво. После следећих налета беса (јер, коначно, нисам тражио много) морао сам да прихватим ту изолацију, праведну и за мене педагошки корисну. Ако пишете на пољском, не треба да имате илузије. Кад пољски обичај поштовања националне књижевности-храма не би био праћен потпуним омаловажавањем духовних питања, земља би била превише лепо место за живот.

Поштено говорећи, овде тек мало подижем вео тајне, свестан мноштва компликација које не узимам у обзир, јер сам послушан језичкој дисциплини. Ограничавам се

на *superbiju* с њеним двојаким, негативним и позитивним, последицама. Зар она често не замењује морал? Као онда кад нам брани да чинимо извесна дела, јер су испод тога, што о себи, достојним само највиших дела, мислимо? И зар се *superbije* боји неко ко рачуна само на своју упорност. Усамљеност нас, пре или после, доводи у кризе, које не могу да буду решене другачије до као поновна рађања, свлачење змијске коже, тако да оно што нас је дотле мучило престаје да нас се тиче. Истина, више волим да верујем да је моја *superbia* приликом ових рађања вршила функцију бабице, али да су, без обзира на њу, овде биле активне племенитије особе.

Invidia

Он има нешто, што би требало мени да припада, јер ја то заслужујем, а не он – то је модел зависти. Није ствар у томе, што бих ја хтео да будем он, управо је супротно – он је нижи од мене, а неправедно је награђен и сигурно, због своје инфериорности, не уме чак ни да цени то (као супериорнији, ја бих умео). Ђерка гордости, завист, чак је смешно општа мана књижевника и уметника. Нпр. свака вест о признањима другима задаје им мање или више скривене муке. Истина, човек тешко може да одгонетне домет и јачину зависти у самоме себи, јер она уме да се маскира. Пошто сам потицао из дубоке европске провинције и емигрирао три пута, најпре у Варшаву, потом у Париз, на крају у Америку (увек с маршалским жезлом у ранцу?), мора да сам у себи имао много зависти. Ипак, будимо праведни, она је била обуздавана изузетном способношћу за дивљење, тако да сам, строго осуђујући једне (бројне), покорно клечао пред одабранима, сасвим уверен у своју потпуну инфериорност (уосталом, то су ретко кад били „писци“).

Ипак, оставимо област уметности и књижевности. Мој век требало би назвати веком *invidije* и одмах ћу објаснити зашто. Социјална мобилност, када велике масе људи за кратко време, нагло, мењају професију, одећу, обичај, погодује подражавању. Некада су јаке кастинске поделе отежавале имитацију (нпр. грађанин који је изигравао шљахтића био је исмеван). Подражавање значи посматрање другог и жељу да се има толико колико и он (новца, одеће, слободе итд.). Управо ту се појављује личност која сеје терор – то је у сваком човеку „биће за друге“ које кињи „биће за себе“.¹⁶ Може се замислити стање у коме је човек релативно равнодушан према начину понашања других, или зато што су то за њега сувише високе степенације (нпр. носи народну ношњу, јер само градски људи носе грађанска одела) или зато што се добро осећа у својој изузетности, мирно каже у себи: „То није за мене.“ Ипак, у двадесетом веку приморани смо да се стидимо своје посебности. Уосталом, „биће за себе“ увек је стид и кривица, мада се с тим може боље или горе излазити на крај. Кад му непрестано утвљују у главу да други живе како треба, човек не размишља о илузорном карактеру те слике која показује људе споља, то јест тако да је свако „биће за друге“. Осврће се унаоколо и почиње да завиди: овај овде, бедно створење, а колико је само добио,

¹⁶ „Биће за друге“ које кињи „биће за себе“ – позивање на егзистенцијалистичку концепцију бића Жан-Пола Сартра, представљену, између осталог, у књизи *Биће и ништивило* (1943). Осим „бића за друге“ (*être pour autrui*) и „бића за себе“ (*être pour soi*), Сартр је разликовао и „биће по себи“ (*être en soi*). (Прим. прев.)

како је обдарен – он није испод нормалности, ја сам испод. Та „нормалност“ или „биће за друге“ представља тајну ширења „нове етике“, односно одлике „либералног друштва“.¹⁷ Свако од нас има некакву „склоност“ у којој је садржано одступање од норме, апел упућен тој, а не другој особи. Објект зависти постају други, не као Карол, Пјотр или Игнаци, већ као „нормалност“ виђена споља, које наводно ми имамо премало. Тзв. поименичавње, подражавање и *invidia* међусобно су тесно повезани.

Да ли ипак жеља да се постане „такав као сви“, заиста значи да се завиди? Вероватно да. Ја немам то што он има, мада то мени следује, јер кад бих ја то имао, онда бих имао још и више (себе, своју изузетност, наравно). „Нормалност“ ће бити додата мојој изузетности, док се по мом мишљењу, есенција тог другог човека у њој исцрпљује.

Ако се прихвати подела зависти на основу њеног домаћаја – или само невелика група нпр. професионална, или „људи уопште“, онда је ова друга врста опаснија. Лако правимо грешке кад не желимо да прихватимо своју, само нама дату судбину, тј. кад не можемо да се помиримо с мишљу да су неке врсте тзв. начина живота изван наших могућности и биле би нам чак неугодне. Ако се трудимо да се прилагодимо, открићемо разне врсте беде „човека из масе“.

Ira

Ах, да нас само старомодни гнев обузима. Лоше је зајапурити се од беса, још горе је у наступу очајања треснути кога секиром по глави и убити га. Чак, ако неко не носи са собом секиру, догађа се да старе увреде није заборавио и да се више ништа не може поправити. Али осим тог вечног гнева, други, савремени, појавио се кад смо почели да се за зло осећамо одговорни као чланови друштва и учесници историје. Утроба ти се преврће, шкргућеш зубима, стискаш песнице – али ћутиш, јер си нико и ништа и ништа нећеш променити. И питаш се: „Да ли сам ја луд или су они луди? Можда сам ја, јер они живе лепо и у њима нема ни револта, ни страха за личну саодговорност.“ Ако се родимо са склоношћу према гневу, уз то се још родимо у овом лепом столећу, шта да радимо, како да изађемо на крај с тим? Наравно, сваки човек добија васпитање, образује га сâм боравак међу другима. Схвата да урлање и ударање главом о зид мало помажу; ако је песник, види да је дрека мало ефикасна. Дакле, гнев силази у подземље, оданде израња само прерушен, преиначен у иронију, сарказме или у тзв. камени мир, по коме се не може претпоставити каква се јарост иза њега крије.

Читав свој свесни живот провео сам на таквим маневрима са сопственим гневом, никада, све до данас, не схватајући како се он слагао с мојом (у ствари) асоцијалном природом. Уосталом, како разумети то коегзистирање у нама противуречних наступа гнева и навика? Ипак, утроба ми се превртала да ли пре 1939, за време рата или касније. Како је могуће, неко ће с правом упитати, изједначавати то што је неупоредиво, историјске периоде и системе с мањим интензитетом зла, с таквима, у којима је зло достигло свој пароксизам? Нажалост, истина је да свака људска заједница има много слојева и много места. Оно што вређа наше морално осећање не одиграва се у свим

¹⁷ „Нове етике“, односно одлике „либералног друштва“ – позивање на концепцију *permissive society* која описује друштвени модел Запада друге половине XX века. (Прим. ђрев.)

слојевима и местима истовремено. Чак тамо где већи део становништва умире од глади, постоје лепа кватерни у којима станују сити људи који слушају добру музику и баве се, рецимо, математичком логиком. Не треба такође замишљати да чак и они које је аждаја прогутала не доживљавају тренутке савршене ведрине. Тако је, на пример, једна од мојих срећних успомена један летњи дан 1941. године кад сам се после посете сеоском писцу Јузефу Мортону¹⁸ у Хробжу крај Пињчова¹⁹ (путовало се тамо чудном, ускотрачном пругом која се вијугала по травнатим брдима), искрцао с Жежијем Анђејевским на некаквој малој станици крај Кракова, одакле се до града ишло пешице. Зауоставили смо се у крчми крај пута, где је – у врту – свирао путујући цигански оркестар, после чега смо полако, помало тетуравим корацима, ушли у прве улице у којима је, у поређењу с Варшавом, све изгледало као друга земља и друга ера. Кафана уметника у Лобузовској улици својом вревом и шареноликошћу масе подсећала је на Монпарнас из времена највеће славе. Келнерица, која је пришла нашем столу, била је жена нашег колеге, варшавског песника, Јеврејка. Дакле, још је било Јевреја, још је то трајало – мада је десет дана касније велика рација доказала да су овакве оазе варљиве.

Не делују само људска вишеслојност и различитост места као општи закон. Други закон је усмереност наше пажње, пошто ум мења и меша свакојаке „податке“. Тамо где један види неправде које очајнички вапе за осветом, други не види ништа, где један не испољава жељу за побуну, други пуца и подмеће бомбе. Моје размишљање о гневу веома је обележено годинама проведеним у Америци и две временске и просторне сфере, европска и америчка, међусобно се допуњују. Амерички терористи се не разликују много од једне песникиње, веома популарне у варшавским кафанама крајем тридесетих година. Ондашња Пољска давала је много повода за гнев, али песникиња (из породице интелектуалаца) препуна мржње, сматрала је да је систем крив за све – и за то што би се у Пољској заиста могло отклонити, и за то што се није могла отклонити ни у једном колективном животу. Она је написала непромишљену реченицу: „Заменили смо руску окупацију пољском окупацијом“ (наводно, та независна Пољска после 1918. године није боља од царске Русије), али због те своје несмотрености много је претрпела да би јој требало данас то замерати. Њене песме, пуне мржње, вредне су ипак спомена, јер се у њима наш познати нам гнев двадесетог века истовремено окреће против институција и, како се може претпоставити, против самога постојања било чега. Млади Американци из имућних белачких породица, потресени судбином црнаца из гета, ништа мање од руских нихилиста потресених судбином сељака, показују неограничену способност за црпљење револуционарне реторике, али то се не сме третирати олако. Сугерисане аналогije са *Злим дусима* Достојевског можда су оправдане на нивоу који је дубљи од нивоа социјалних односа – и то можда највише преко лика Кирилова, односно човека који се убија, јер, како каже, Бога нема, а *морао* би да постоји. Да ли је гнев, моћни демон нашег времена, прометејски занос у име љубави према људима или оправдана љутња на исувише неправедан свет, да би вредело живети? Вероватно и једно и друго, мада су овде нејасне њихове пропорције.

¹⁸ Јузеф Мортон (Józef Morton, 1911–1994), пољски писац и публициста. (Прим. прев.)

¹⁹ Пињчов – срески град у Швјентокшиском војводству. (Прим. прев.)

Гнев потлачених, гнев робова лако је разумети, нарочито онемо ко је и сâм неколико година живео у кожи потчињеног човека. Па ипак, у мом веку гласнији је био гнев привилегованих који се стиде својих привилегија. С тим гневом прилично сам упознат. Веома сиромашан, као млад човек знао сам ипак да је неколико злота у џепу за многе људе у Пољској било право богатство, уосталом већ крајем тридесетих година зарађивао сам много и могао сам да изигравам елегантног сноба. А у Америци пак могао бих да служим као (сумњив) аргумент браниоцима класичног капитализма кад тврде да у њему „бољи човек побеђује“, јер је мој рад био цењен. Признајмо да сам се ипак у свом Берклију и својој Калифорнији кретао међу себи сличнима, који су успели. „Треба уједати руку која нас храни“, рекао ми је један од њих. Можда. А, ако је тако, онда никада не треба заборављати лаж у коју су понекад упадали добро ухрањени и румени људи, претварајући се да пате.

Acedia

Више нико није у стању да ову ману назове просто лењошћу, а некад је тако било, али данас се вратила свом првобитном значењу: страху од празнине, апатије, туге. Ипак, њене жаоке не осећају једино усамљени еремити, већ милионске масе. Савршени реакционар рекао би да би их за њихово добро требало држати у сиромаштву и аналфбетизму, тако да им бич елементарне потребе оставља кратке тренутке одмора, али не и размишљања, како би се сачували од утицаја полуинтелектуалаца који се служе штампаном речју. Догодило се другачије и, мада се модел мења, зависно од земље и система, у основи остаје исти, тј. појавио се просечан човек који уме да пише, чита, служи се мотоциклом или аутомобилом. Ни он није припремљен за духовни напор и потчињен је власти полуинтелектуалаца који му пуне главу лажним вредностима.

Немојмо уздисати за старим добрим временима, јер добра нису била. Сакрални живот средњовековног града није измишљен, јер је остао траг у архитектури и уметности који може, у најбољем случају, да укаже на далеку будућност, кад ће после прелазне фазе бити могуће узлазно кретање, слично, али другачијег интензитета.

Засад влада ера изопачавања умова, што може да буде неизбежна цена плаћена за отварање приступа многим људским бићима, не само као некада, из уског слоја привилегованих. Приступа чему? Не „култури“ – она у најбољем случају подсећа на херметички затворен кофер, за који су заборавили да дају кључ. Ако се и можемо надати приступу, онда само „самосталним борбама“ људског бића. Утонулим у племенским обичајима, јединкама некада то није било потребно, али већ данас свако постаје еремита у пустињи Египта и изложен је закону избора – или пењање горе, или силазак у некакво *скопсџиво*, да се послужим руском речи, коју смо, мада значи поживотњење, упркос лингвистима, склони да повезујемо, са грчким *skotos*, односно, тама.

Збрка у оценама онемогућује данас јасна разликовања, тако да су поштовања указивана лажним величинама, прослављеним зато што изразито и снажно представљају популарне модне тенденције. Овај век је, осим тога, век чудовиштâ – каква је човечанство ретко имало прилику да види – али такође, као због равнотеже, дао је многе личности огромног формата, којима није срамота покорно се клањати. Интелектуална

дистанца између њих и моторизованог човека масе вероватно је већа него између средњовековног теолога и нпр. члана бачварског цеха. Тачније: овде ни о чему још не одлучује ниво образовања, јер ни многи лауреати Нобелове награде у једној научној области, осим у својој специјалности, интелектуално се не разликују од својих најмање образованих блиских. Жак Маритен је говорио да тон нашем времену дају људи слабе главе и осетљива срца, међутим, мало је оних који осетљиво срце повезују с јаком главом. Не постоји за то бољи пример од тржишта у Америци које влада и језиком речи и језиком слика. Глупа племенитост и нечасна трговачка лукавост тако су међусобно испреплетане да, мерећи њиховим васпитним утицајем часописе, филмове, књиге, телевизијске програме, треба просто говорити о масовном злочину против тога што се, непрецизно, али не без разлога, назива „људским достојанством“.

Нажалост, онај ко се не лењи, јер зна да њега, као и свакога, вреба *acedia*, односно *уиније*, брзо запажа да дистанца између њега и његових савременика расте сваке године, ако не и месеца. Интелектуални рад одликује се тиме што исте радње захтевају све мање времена, то значи, развија способност скраћења, налажења пречица. Услед тога, губи се осећање за речи и слике које тржиште испоручује, отуда представља велики проблем нови аристократизам префињених умова који се ипак, као што сам негде другде већ споменуо, крећу у другачијој сфери него пре пола века – тада су то биле „авангардна“ књижевност и уметност, које су више обећавале него што су успеле да остваре.

Ватреног темперамента и ревносан, радио сам тако много да ми се чини да не треба себе да окривљујем за *уиније*. Па ипак, нисам урадио то што сам могао, а разлог су били, и мањкаво образовање и депресивна стања, која су ми онемогућавала ефикасни отпор према тлапњама свога времена. Наравно, то не значи да бих боље прошао да сам раније био наоружан, тако да ме ништа из двадесетог века не би заражавало, као што је то чинио један мој познаник из младости, који се још тада бавио једино Платоном. Био би то погрешан и јалов избор. Овде би се, *nota bene*, требало позвати на бурну историју која је мало погодовала бољој оријентацији. Али, само ће се ленштина осмелити да свали одговорност на нешто што је изван њега.

Борба с ништавилом које нас окружује није нова и човек је миленијумима био изложен тим искушењима. Ипак никада, вероватно од времена царског Рима и хеленске цивилизације, није био толико беспомоћан. То су последице научног преврата, снага, расутих на ситне, безначајне ствари које утичу на овакву пучку представу. Можда ће огромна већина људи подлећи тим разорним утицајима, тражећи утеху у чудотворним еликсирима које продају хиндуистички, будистички и сатанистички проповедници.

Avaritia

Изгледало би да вековима нема ничег толико обичног и толико класичног. А ипак, ако је похлепа за новцем гурала људе у освајања, угњетавања, тлачења, ако је потаманила многе врсте животиња и хемијским тровањем вода и ваздуха угрозила живот на читавој планети, *avaritia* не добија данас само такве форме какве су биле познате Дантеу. У оно време ова мана увек је одликовала појединачно извесне особе, данас се помера на механизме који не зависе од појединачне особе, већ се односе и на друге

главне грехе, које као да је немогуће именовати, пошто се одвајају од човека. На пример, да ли због лаконости велика нафтна корпорација својим танкерима загађује океане? Ако одговоримо потврдно, онда ћемо видети лаконост тамо, где нема ниједне особе, а дакле, ни кривице, ни кајања. Директори? Али они као да нису људи, већ функција колективног тела које нема за циљ ништа друго до увећавања профита. За одлуке донете у име неког циља другачијег од профита, кажњавани су. Истина, могу да се одрекну положаја и баве се нечим другим, то ипак неће променити рад колективног тела, које попушта само пред спољашњом силом колектива.

Можда је положај директора такве корпорације значајан и за разне знатно ниже степене друштвене лествице. Овај или онај Џон, Дипон или Ковалчик кришом сања о врлини, јео би траву, пио изворску воду, ишао у врећи опасаној конопцем, при чему та његова чежња за фрањевачким идеалом може да буде сасвим искрена, нажалост, „упецан је“ и нема му повратка.

Нове, безличне врсте похлепе могле би у крајњем случају да се сматрају једним од разлога због којих је она престала да буде књижевна тема. *Avaritia* као злокобна страст јунака романа има читаву историју, мање-више упоредиву с историјом тзв. реалистичког романа. Дефо, Дикенс, Балзак, Зола налазе на Западу наследнике, и на почетку нашега века, углавном међу америчким писцима. У Русији *среброљубје* почиње своју књижевну каријеру Пушкиновим *Шкрџим виџезом*, а значајно место заузима у биографији Достојевског (хтео је да добије милион на рулету), као и безмало у свим његовим делима. До преокрета у романској техници, чији смо сведоци били, дошло је у време кад је, поред индивидуалног грамзивца, постојао и колективни грамзивац, кога је веома тешко описати. Али и само бекство од животне реалности учинило је да је роман некако престао да говори о новцу. И кад нас данас људска џунгла погађа својим прекомерним растом, праћена безосећајношћу и пасивношћу јединке, књижевност се клони вулгарних питања: „Ко од чега живи, ко је за шта плаћен?“ Карактеристично је да гнев америчких интелектуалаца, с ретким изузецима независних од издавачког тржишта, јер живе од рада на универзитетима, заобилази главни чвор, тј. тржиште, а чак супротно, погађа сва ограничења његове слободе, мада та слобода у пракси служи трговцима-деморализаторима. Овде вероватно делује снажан *џабу*, један од најтајанственијих друштвених термостата, помоћу којег револуционарни гнев на све, за шта *avaritia* сноси одговорност, бива претворен у робу, значи, помаже тој истој *avaritiji*.

Више од свих других мана управо та, или пак њено непостојање, упућује нас на нејасне законе личне судбине. Успех или пораз, мерени новцем, чини се да немају јасну везу са грамзивошћу или шкртошћу, мада је *avaritije* можда највише ослобођена средња група, они који нису склони ни сиромаштву, ни богатству. У тој посредној групи потврђује се углавном начело: имаћеш тачно онолико новца колико ти је потребно, али под условом да ти до њега није стало.

Gula

Непријатно је мислити на све чукундедове и прадедове који су се препуштали ждерању и пијанчењу и, уопште, непријатно је размишљати о генима које у себи носимо. Свест да у себи имамо словенске гене утолико је мучна што изгледа да нас

„слабост према киселим краставцима и галами“²⁰ притиска као неумитна карма и што склоност ка пировању не пролази без последица, које су касније вешто приписиване разним геополитичким разлозима. Једноставан рачун времена провођеног на пировању и тиме изгубљеног за размишљање, током векова, може овде много да објасни. Идилично пировање може да сведочи о неспособности подношења света таквог какав јесте, о чежњи за лепшим светом, истовремено је један од главних мотива презира према самим себи, јер одвратност према пијанцима на улици на неки начин срста с одвратношћу према сопственом понашању у недавној прошлости. Уосталом, наша инфериорност, образложена не само тиме, већ и колективном неспособношћу (тако да су само појединци енергични), води параноичним реакцијама – одвратност према себи пребацујемо на „њих“, ма какви да су, они су за све криви. У извесном начину пировања, осим саме вреве, глупог хвалисања и мрмљања, треба видети још и нешто друго. Овде није толико важно пијано стање, колико то шта се услед њега открива. А открива се тад мање-више код свих људи исто, уз то посебна својства одређеног друштва. Ова потоња управо могу да буду разлог инфериорности.

Трудио сам се, с различитим успехом, да избегнем замке које ми је *gula* постављала. Нека то буде признање за превише развијен смисао практичности, али открио сам да се може „искористити непријатељ“, тј. подвргавати размишљању то што се открива, кад год превршимо меру. А откривају се реакције, прохтеви, љутње и еготизми за нас одвећ неповољни да бисмо волели да знамо за њих.

Luxuria

Кад дође до блуда или разврата, свако ћули уши, зато треба унапред спречити таква очекивања. У недостатку других дражи, пре свега дражи саме књижевне уметности, писци се данас надмећу у „искрености“ и вероватно би на основу тога могла да се уведе нова подела на високи и ниски стил. Аутор који држи до себе не пада на такве трикове, из чега уосталом произилази да не вреди читати тзв. белетристику, јер се у њој само сасвим малобројни одржавају у границама високог стила.

Снови о срећном, слободном човеку, одавно се окрећу против забрана и хипокризије, која би хтела да заборави на власт какву над нама има *либиго*. Ослобођење од хипокризије мало шта још решава. Д. Х. Лоренс каже да се први сексуални чин Адама и Еве после првородног греха, физиолошки није ни по чему разликовао од онога што су много пута претходно чинили. Разлика се састојала у томе што је сад свако од њих *вигео*, тј. био свестан свога тела и тела свога партнера као Другога, штавише, свестан да је партнер друго биће. Зато су први пут осетили стид, постали свесни да су голи, и сакрили се од погледа Бога. „А ко ти је рекао да си го?“ – упитао је Бог Адама. Д. Х. Лоренс је тражио повратак, хтео је да човек буде невин као *џре* него што је појео плод са дрвета познања добра и зла. Овде није место да размишљамо о томе у којој мери може то да нам успе. Сам сплет у *Књизи Посџања*: двоје, јабука, односно, свест, стид учи да нипошто наше речи не успевају да се настане у Еденском врту и да област књижевности

²⁰ „Слабост према киселим краставцима и галами“ – алузија на речи јунака из IV чина драме Јулијуша Словацког (1809 –1949) *Лила Венег* (1840). (Прим. *џрев*.)

односно интелектуалних дела, у најбољем случају, може да буде гранична област, дакле, то што је тек близу љубави и смрти у њиховом невинно-физиолошком аспекти.

„Сексуално ослобођење“ у другој половини нашега века има неке загонетне одлике. Његова жестина може се вероватно тумачити реакцијом на цео деветнаести век, а не на период који је непосредно претходио, пошто нпр. ни године моје младости нису ипак биле пуританске. Сложићемо се да до обичајних преокрета не долази тако брзо, јер неретко треба да прођу читаве деценије тамо где тзв. масе тек прихвате некакав општи узор. Ипак, чак и ако се сложимо с тим „ослобађање“ зачуђује некаквим својим одушевљењем, као да је „гозба за време куге“, или да је смрт која прети појединцу постала страшнија или да ће куга уништити врсту. Извор овакве френезије није толико у жлездама, колико у духу који се испуњава покретним сликама, непрестано наметаним споља, зависним од динамике сопствених форми, то значи, доза јасноће мора бити стално увећавана. Оваква френезија не може да се задржи и није искључено да ће се сама уништити, изазивајући опаку досаду. Можда ипак најављује нови преокрет, који би био веома парадоксална последица невиности и нормалности. Уосталом, у *science fiction*-у већ је писано о оваквим сликовно-мирисно-тактилно заменским пражњењима.

У *Божанственој комедији* Беатриче је снажан симбол, односно, подједнако стварна особа и стварна идеја вантелесне љубави или пак ни једно, ни друго, јер појављује се уместо њих, тако да не могу да буду раздвојене. Она такође води Дантеа на врхове – дословно, јер на планину Земаљског раја и више – преузимајући вођство тамо, где завршава своју улогу Вергилије, односно, магија уметности.

Данашњи отпор према сваком аскетизму, а чак нарочита жестина којом се исмева, представља довољан разлог за откривање једне тајне. Божанске Уметности Маште, како их је називао Блејк²¹ послушне су позивима Ероса, а истовремено ненаклоњене нагону прокреације, рекли бисмо, завидљиве. Конфликт је сасвим озбиљан, јер уметности захтевају од својих верника сталну, незаситу тежњу и намећу им, хтели они то или не, сопствено манастирско правило. За то постоји довољан број доказа, при чему биографије уметника и особа које имају мистична искуства могу овде да буду заједно цитиране, јер се ради о једном истом. Боја и јасноћа свих „привиђења“ у сну или на јави зависе од низа услова, један од њих је високи праг еротске енергије. „Неостварена“ љубав, почев од провансалских дама, које су опевали трубадури, и њихове фирентинске сестре Беатриче, све до романтичних биографија, сведочи да читава дуалистичка платонска традиција, која се касније обнављала код албижанаца, одговара некаквој истини наше природе. Можда не наше, тј. не човека уопште? Од две врсте тоталитаризма „меки“ је био трајнији од „репресивног“, јер би у овом првом уметности маште саме увеле.

(С ђољској ђревела **Љубица Росић**)

²¹ *The Divine Arts of Imagination* – из спева *Јерузалим*. (Прим. ђрев.)